

A Pax Corporis, a fogorvos szemével

The Pax Corporis through the eyes of the dentist

Prof. Dr, Matekovits György
georg.matekovits@freemail.hu

Initially submitted October 05. 2012; accepted for publication December 15, 2012

Abstract:

Kulcsszó: Pápai Paris Ferenc, fogászattörténet, fogbetegségek, kezelések

Keywords: Pápai Paris Ferenc, history of dentistry, dental diseases, treatments

Matekovits György
A Pax Corporis, a fogorvos szemével

The Pax Corporis through the eyes of the dentist

`georg.matekovits@freemail.hu`

Szellemi javaink négy évszázados erdélyi örökségéből szeretném kiemelni az egyik könyvet, és annak általános fogorvosi vonatkozásait bemutatni: egy művelődés- és orvostörténeti szempontból felbecsülhetetlen értékű relikviát. Nem véletlen, hogy 2009-ben figyeltünk jobban egyetemes és magyar elméleti jussunkra. Pápai Páriz Ferenc polihisztor a szó nemes értelmében egy igazi *uomo universale* 1649. május 10-én – most 390 esztendeje – született Désen, és 1716. szeptember 10-én halt meg Nagyenyeden.

Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporisa* az első, nyomtatásban megjelent magyar nyelvű orvosi könyvünk, amelyet 1690-ben Kolozsvárott adtak ki. A könyv fontosságára, időszerűségére és szakmai sikerére jellemző, hogy az első kiadást követő nyolcvan esztendőben további hét újranyomást ért meg, amelyből az első négy még a szerző életében került ki a nyomdából.

Salamon Henrik orvostörténész szerint (1942) Pápai Páriz Ferenc „nem volt orvos, de jeles könyve, a *Pax Corporis* – a test békéje – az orvostudományi irodalomban is biztosít neki

tisztes helyet”. Huszár György (1986) helyesbít ezen a képen, és „egyetemi végzettségű orvosként” emlegeti.

In illo tempore – azokban a történelmi időkben – amikor a *Pax Corporis* íródott –, Erdély valóságos csatatér volt, miközben Európában virágzott az érték, a szépet teremtő posztreneszánsz és a barokk.

- 1649-ben teljeseedett be az angol forradalom győzelme, eltörölték a monarchia intézményét.
- 1661-ben XIV. Lajos kormányozta a franciákat, 1715-ben bekövetkezett haláláig. A Napkirály fejedelmi teljhatalma alatt épült a Louvre és a versailles-i kastély.
- 1725-ig I. (Nagy) Péter, az „intelligens cár” uralkodott az oroszok atyjaként.
- 1700 és 1790 között épült a schönbrunni kastély, Goldoni megírta ma is közkedvelt vígjátékait, Tiepolo, Guardi és Canaletto vászonra álmolta a velencei művészet remekeit, Vivaldi, Scarlatti és Pergolesi halhatatlan zeneműveket szerzett.
- 1699-ben a karlócai békével véget ért a Szent Liga és az oszmánok háborúja, Magyarország – Temesvár és vidéke kivételével – felszabadult, Ausztria nagyhatalommá vált.
- 1703 és 1711 között a Habsburg-teljhatalom ellen indított, II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc sorsa eldőlt a trencsényi vereséggel.
- Moldva és Havasalföld, mivel az orosz–török háborúban a muszkák oldalán állt, 1711-ben az elkövetkező 110 évre Fanarióta uralom alá került.

Pápai Páriz Ferenc apja, Páriz Imre, Pápáról került a Királyhágón túlra protestáns papnak, így bővült a vezetékneve szülővárosáról Pápai Páriz Imrére. Fia, Apáczai Csere Jánoshoz hasonlóan, a négy szél fújta Erdélynek szülötte, aki a három részre szakított, két pogány közt vérző Magyarországon, középkori körülmények közepette megpróbálta a magyar művelődést és ezen belül az orvoslás színvonalát európai rangra emelni.

Hányatott, menekülésekkel terhelt gyermekkorában Gyulafehérváron és Nagyenyeden volt kollégista. Kiváló tanulmányi eredményei felbátorították, 23 évesen, 1672. tavaszán elbúcsúzott az alma matertől, és – mint annyi jófejű, kiváló képességű és szorgalmas, lelkes kortársa, ő is – európai vándordióknak indult. Példaképének Szenczi Molnár Albertet tartotta, aki előtte 82 évvel, 16 évesen vágott neki a világnak.

A maga szerény anyagi erejére, pártfogói ajánlólevelekre, tehetősebb ismerősei tallérjaira, valamint ösztöndíjra számítva és támaszkodva, útjának első állomása Boroszló volt. Majd a német nyelvvel birkózva, vándorlása Drezdán, Lipszén, Marburgon, Heidelbergben át vezetett Bázelig, ahol az orvosi kar hallgatójaként 1674. október 20-án orvossá avatták.

Egy ideig a bázeli egyetemen Erasmus-ösztöndíjas tanársegédként tevékenykedett. Felvették a bázeli orvosok rendjébe, ez akkor a külföldiek számára nagy megtiszteltetésnek számított.

Mint megannyi erdélyi vándordió, tanulmányai végeztével ő is hazajött, családot alapított, majd 1678. szeptember 20-án tanszéket, később rektori címet kapott a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban, ahol a görög nyelv és az erkölcsstan egyetemi tanára lett. A fejedelmi pár,

Apafi Mihály és Bornemissza Anna, valamint Teleki Mihály kancellár pártfogoltjaként az udvari orvosi tisztséget is betöltötte.

Tudni kell, hogy a XVII. században a magyar orvosi irodalom komoly lemaradással küzdött. Olyan művek képviselték, mint Frankovith soproni tudós borbélynak *Hasznos könyve*, amelynek szerzője szinte hivatkozott azzal, hogy nem tud „deákul”, és mindenféle betegség ellen egy általános gyógyszert ajánlott, amelyet maga főzött 123-féle fűből és olajokból. Pápai Páriz Ferenc 1690-ben megjelent *Pax Corporisa* az orvosi irodalom térén is úttörő szerepre vállalkozott.

És ha Európa dúskált az értékteremtő eseményekben – *in illo tempore* – a fogászatra erősen rátelepedett a „sötét középkor”. A fogkivonást és a fogfüstölést, mint kezelési eljárást ismerték a borbélyok és a kovácsok kiváltságaként.

- 1685-ben jelent meg az első angol nyelvű fogászati könyv Charles Allen tollából,
- 1699-ben a Francia Királyi Sebészi Akadémia tagjává választotta Pierre Fauchardot, akit később a fogászat atyjaként emlegetett az utókor.

Pápai Páriz szellemi és közéleti tekintély, ismert gyakorló orvos volt már, amikor 1680-ban a *Pax Animae*, azaz a *Lélek békességéről és az elme gyönyörűségéről való trakta*, majd 1690-ben a *Pax Corporis*, azaz *Az emberi test nyavalyáinak okairól, fészkeiről, s azoknak orvoslásának módjáról való trakta* című műve megjelent nyomtatásban. A munkák megírásához – mint ő maga mondja – forrásai voltak: tanárainak előadásai, a régiek tudós írásai és saját tapasztalata, amelyet sok beteg gyógykezelésével szerzett.

A *Pax Corporis* tette igazán közismertté. Ha igaznak ismerjük el Cs. Szabó László véleményét (1982), miszerint „a reneszánsz átrakodó állomás a teológiai és világi gondolkodás között”, úgy a *Pax Corporis* joggal nevezhető a középkori dogmatikus medicina és a tapasztalati klinikum közötti átmenet klasszikus példatárának.

A kötet megnyitója, egyfajta bevezetője, az ún. *Előljáró beszéd*, amelyet, a „Természet titkait tanuló olvasó”-nak címzett a szerző. Itt elmondja, mi az egészség, mi a betegség és a fájdalom.

Az *egészség* - szerinte - a test és a lélek olyan állapota, amelyben az ember mindegyiket akadály nélkül használhatja.

A *betegség* a test és a lélek összhangjának megháborítása.

A *fájdalom* is az elme munkája, nem egyéb, mint a test sérelmének az elmében érzett szomorúsága.

In illo tempore – azokban az időkben – óvatos, de nyílt előrelépés, amikor a könyv bevezetőjében azt állítja, hogy: „aki csudatétel által való orvosoltatást vár akkor, amikor keze között vagy keze ügyében vagy a rendes és szabados eszköz, vétkezik az Istentől mutatott bölcs rend ellen”, mintegy megszabadítja az orvostudományt a teológia béklyóitól. Elítéli azt a felfogást, hogy a beteg egyedül Istenre bízva a gyógyítást, mert „tulajdonítani kell a jó orvosnak sokat: lehet bízni tudományához, hűségéhez, jámborságához”.

Számára a *medicina pura* a beteg ágyánál való vizsgálódást és a mérlegelést jelenti, amíg a *chirurgia* a kóros elváltozások metszése, drénezése, műtése, az érvágás, a köpölyözés, a foghúzás és a piócázás a borbélymesterek, a csonttörők, a bábák dolga volt.

Az előszóban hangsúlyozza, hogy nem a tudósoknak, hanem a házi „cselédes” (családoknak) gazdáknak és „igyefogyott” szegényeknek ír, akiknek nincs mindenkor kezek ügyében értelmes orvos, kiváltképpen falukon „a hol hamarébb talál segédet beteg barom, mint a beteg ember”

Ennek a maga elé tűzött célnak műve valóban megfelelt: leírásainak világossága, nyelvének magyarossága, gyógyszereinek sokfélesége rendkívül népszerűvé és keresetté tette a *Pax Corporist*.

Nála, mint kortársainál, az orvoslás főleg a gyógynövények alkalmazásából állt. Teák, tinktúrák, olajok, és kenőcsök egész lajstromát sorolja fel. A kor szellemének megfelelően előszeretettel alkalmazza a hánytatást, a hashajtást és az izzasztást. A betegségek megelőzésében fontosnak tartja a mértékletességet, a helyes táplálkozást, a tisztaságot és a szellőztetést. Mindezek mellett – mai szemmel paradox módon – a csillagok állása után írja fel a kezelési rendet és a ganajpatika szereit.

A *Pax Corporis* nyolc könyvből áll és 70 fejezetre oszlik, valamint 100 betegség tüneteit és gyógy módját tartalmazza. Példás rendszerességgel taglal minden egyes betegséget, a következő sorrendben:

- különbségei,
- a kór fészkei,
- okai, jelei és jelentései
- és orvosságai.

Az orvoslás mesterségéről első könyve *A főnek nyavalyáiról* értekezik és a következő alfejezetekből áll:

I. rész: *A főfájásról*

II. rész: *A főszédelgésről*

III. rész: *A reszketegségről és a kéz, láb, nyelv s egyéb tag eleséséről*

IV. rész: *A kórságról vagy nehéz-betegségről és nyavalya kirontásról*

V. rész: *A gutaiüetről*

VI. rész: *A bolond hagymázról*

VII. rész: *A nátháról és egyéb az agyvelőről való folyásokról*

VIII. rész: *A megnyomásról vagy lüdercről*

A harmadik könyv *A mellynek s abban a tüdőnek és szűnek nyavalyáiról* értekezik, hét alfejezetben. A negyedik könyv *A gyomornak és béleknek nyavalyái-t* írja le hét részben. Az ötödik könyv *A májnak, lépnek és veséknek nyavalyáiról* szól nyolc alfejezetben. A hatodik könyv *Az asszonyi nemnek nyavalyáiról* íródott négy részben. A hetedik könyv *A hideglelésről* beszél, hat részben. A nyolcadik könyv *A külső nyavalyákról* szól tizennyolc részben.

Pápai Páriz tanulmányaira és több évtizedes orvosi tapasztalatára támaszkodva foglalkozik az arc, a fogak és a száj betegségeinek kórtanával, a *Pax Corporis* második könyvének V. és IX–XIII. alfejezeteiben. A második könyv *A fő némely részeinek, szemnek, fülnek, orrnak, nyelvnek, fogaknak, ínynek és toroknak nyavalyáiról* alcímet viseli. *Az orvoslás mesterségéről* második könyvének alfejezetei:

I. rész: *A szemfájásról*

II. rész: *A szem-könyvezésről*

III. rész: *A fülzúgásról*

IV. rész: *A belső fülfájásról, melyet másképpen főben és fülben való kelésnek is hínak*

V. rész: *A fül töve megdagadásáról*

VI. rész: *A süketségről és nehezen-hallásról*

VII. rész: *Az orr járásáról*

VIII. rész: *Az orrnak egyéb nyavalyáiról*

IX. rész: *A nyelvnek békájáról és egyéb dagadásáról*

X. rész: *A fogfájásról*

XI. rész: *A száj büdösségéről*

XII. rész: *Az ínynek vagy fog hújának nyavalyáiról*

XIII. rész: *A nyelv csapja leeséséről*

XIV. rész: *A torokfájásról és torokgyákról*

Az V. rész *A fül töve megdagadásáról* értekezik, ahol a fültőmirigy betegségei közül, a parotiditis acutát – a mumpszot –, valamint a nagy nyálmirigyben található nyirokcsomók duzzanatát – az adenitist – írja le. Gyógyításról így szól – többek között – „fejér kenyér belét téjben főzzenek meg, jó sáfránnyal, tyúkmony székivel [tojássárgája] és székfűolajjal törjék össze erősen, mint pépet, kenjék meleg ruhára, s azzal kössék. Azonkívül vagy székfű- vagy köményolajba gyenge tollat mártván, azzal kenegessék.”

Elkülöníti az átmeneti állapotokat a fültőmirigytyályogtól, ahol a gennyes, fluktuáló gyülemény műtéti drénevezését ajánlja, „amit tisztogasson és gyógyítson az ő mestersége szerint a borbély.”

A második könyv IX. alfejezetében *A nyelvnek békájáról és egyéb dagadásáról*, mai nevén a ranuláról, a nyelv alatti mirigy tömlőjéről értekezik. A figyelmes klinikus pontosságával állapítja meg, hogy a nyelv alatt mindig a középvonaltól oldalra helyezkedik el: „A dagadás olyan formában düllyed ki, mint a békának az utólya. Nehéz nyavalya, noha nem igen veszedelmes, kiváltképpen apró gyermekekben, serényen hozzá kell látni, hogy meg ne fullassza.”

Először gyógyszeres kezeléssel próbálkozik. Porokat, öblögető szereket ajánl, amelyeknek alapanyagai: borban főtt gránátalma kérge, izsóp és timsó. Majd a továbbiakban így ír: „Ha ezeknek nem enged, és nem fagad ki, vágja ki borbély.” A következő mondatában már a gyakorló orvos tapasztalata szólal meg: „Jó nagyocska légyen a lyuk, hogy a sűrű matéria, mellyel teli, kijöhessen rajta; mind a két felén pedig hosszába hasítva a daganatot, hogy a matéria egyszersmind nyomódjék ki belőle”.

Ebből a megállapításból is látszik, hogy nagyon jól ismerte az elégtelen marsupializálás hátrányát, a gyakori kiújulást. A korabeli borbély-kirurgus kollégák mentségére legyen mondva, a kisgyermek szájában széles, nagy metszést ejteni, a bő vérzés miatt sem volt

könnyű sebészi feladat. Napjainkban a *szájfenéki mucokela* – ahogy a ranulát hívják – kezelése kizárólag sebészi úton történik: a tömlő és a teljes nyelv alatti mirigy kimetszéséből áll.

A nyelv egyéb betegségeinek, a dagadásának okait „testben való bő nedvességnek eláradása és az agyvelőből oda a nyelvre való leszállásában” keresi. A nyelv gyulladós vagy daganatos elváltozásait hashajtással, köpölyözéssel és a füvek főzetével való öblögetéssel igyekszik gyógyítani. Ha nem áll be javulás, végül ismét a borbély érvágó vasára hagyatkozik, aki ” megvagdálja a dagadást vagy nádályokkal megszítatja azt”.

A X. alfejezetben *A fog fájásáról* értekeznek. *A kórkép fészkei* című első részben meglepő anatómiai megállapításokkal áll elő: „A fogak egyéb minden csontoktól abban különböznek, hogy ők hártáival bé nem borítanak, mint egyebek, mégis mindazon által érzés vagon benne. Oka ez, mert ha külső részekkel érzéneek, a csiklandás és fájdalom miatt vélek nem rághatnánk; hogy pedig éreznek oka az, mert belül az ő gyökerükben, mint apró erecskék és életcserjék úgy a vékony inacsok is [nervusok] beléjük hatolnak.”

A fogfájás okai közül a fogban levő ideget ingerlő meleget, hideget, a sós, a savanyú, az édes ízeket vagy az agyvelőből alászálló nedvességet kedvelő férgeket említi. De szól a szelek, a hideg és a meleg idő, az evési és az ivási túlzások vagy a forró ételek után elfogyasztott hideg ital fogfájást okozó szerepéről is. A fogfájás kóroktanát röviden így összegezi: „mely inacsokkat [nervusokat][...] a fogban való rothadt nedvességekből termelt férgek keservesen érdeklik, és kibeszélhetetlenül kínozzák, amint a mindennapi példa tanítja”.

A fájdalom megszüntetésére, a kor szellemének és gyógyászati eszköztárának megfelelően, számtalan csillapító megoldást ajánl. Kezdve a gyapotra cseppentett és az odvas fogra helyezett szegfű-, fahéj-, kámfor-, puszpáng- és mogyorófaolajtól, a beléndek boros főztjének a fogon tartásán át, egészen a viaszba olvasztott ópiummal kevert petrezselyemmagig. Tízfajta főzetet sorol fel, amelyeket a fájdalom megszüntetésére kell használni. Aki nem akarja a fogát kivonni, de fél attól is, hogy erős fájdalmai visszatérnek, azoknak azt tanácsolja, hogy tejjel kevert tömjénből és keményítőből készült golyócskát helyezzen a fog üregébe.

A foghúzást a borbély-kirurgusra bízva, de észrevételei ez esetben is a gyakorló orvos jó megfigyelőképességéről tanúskodnak. Arra figyelmeztet, hogy a foghúzást csak akkor szabad elvégezni, ha a fájdalom és az esetleges dagadás valamennyit csökkent. Hogy az elsődleges sebgyógyulást elősegítse, azt a ma is előírt eljárást alkalmazza, miszerint a műtét után a sebet össze kell nyomni, ha pedig a vérzés nem akar megszűnni „tépett ruhát golyóbis formán csinálván azt, tartsd rajta az ujjoddal, keményen egy óráig”.

Ennek a X. alfejezetnek a végén írtak okán a fogászati megelőzés első magyar úttörőjét is tisztelhetjük Pápai Páriz személyében. Remek klinikai tapasztalata révén felismeri a szájhigiéne és a fogszuvasodás közötti összefüggéseket, és ennek értelmében fogmosási tanácsokat ad: ”ha fogaidat tisztán akarod tartani, nincsen arra jobb, mint a bűdöskő spiritusa [kénkö alkoholos oldata]. Jó az égetett tabáknak hamva is, ha gyakran dörgölöd vele.”

A XI. alfejezet *A Száj bűdösségéről* címet viseli, és már az első mondatában a tapasztalt megfigyelő pontosságával szögezi le, hogy ”nehezebb másoknak, mint magának, akin vagon”. A kellemetlen szájszag okai között a banális fogak közötti ételpangástól egészen a

gyomor eredetűig, mindenre gondol. A gyógymódok között a szájpgócok megszüntetését írja elő: „ha rossz a fog és ürege vagy, vonjuk ki onnan, mert semmi hasznot ott nem téssen”.

Ha a kellemetlen szájbűz gyomoreredetű, a hashajtást és aloéból készült pilulák szedését írja elő. A száj illatának feljavítására angelikagyökér, ánizs, fahéj rágcálását ajánlja, a gazdagabb pácienseknek „akiktől kitelik, mosuz [pézsmá] és ámbrával készített jó szagú rotulák pogácsáknak szüntelen legyenek nála, melyekből egyet-egyed vegyen a szájába, akiknek egyéb nincsen, csak a citrom héja is jó, violagyökér, örménygyökér, ha rágja gyakorta. Mikor ételét végzi, hogy a gyomor száját bészorítsa, sült birsalmát vagy körtvélyt egyék”.

A XII. alfejezet *Az ínynek vagy fog húsának nyavalyáiról* szól, igencsak szűkszavúan. Az „íny kievődése” okának itt is a testben felszaporodó bőséges sós nedvességet tartja. Az általános gyógykezelés a *Pax Corporis*-ben már sok helyen ajánlott és bevált hashajtás, amely során a szervezet „így szép gyengén tisztulván, az egész vér is megszabadul a sós évő nedvességektől, melyek így az ínyekről is visszaszívódván azok szépen helyre állnak”.

A helyi kezelés rovatban számos öblögető, kenegető és ínydörgölő főzettel, keverékkel és folyadékkal találkozunk. Álljon itt ízelítőül egy rövidke recept, amely természetes összetevői után ítélve gyulladásgátló és összehúzó gyógyhatású lehetett, és talán a ma újra divatos természetpatikákban is előszeretettel használják: „Asszú harangvirág levelét, zsályát, rutát, szerecsendiót, egy kevés témsót végy, törd és szitáld meg mindezeket, keverd annyi szép színmézbe, hogy mint liktárium [lekvár, pépes orvosság] vagy híg kenet legyen, s ezzel kenjed ottan-ottan az ínyedet.”

A XIII. részben *A nyelv csapja leeséséről* olvashatunk. Az uvula palatina hátul, a légyszájpad középvonalában lelógó kúpos képződmény. A nyelvcsap megnagyobbodását és renyhességének fészkeit és okait így jellemzi: „lecsüng az ember torkára, mintha mindenkor valamit kellene lenyelni, az agyvelőből odaszivárgó phlegmás nedvességek miatt, melyeket puha rész, mint valami spongya, magába bészív”. Az orvosságok között számos, eddig is használt anyagot találni. A leesett nyelvcsap ujjal történő „felnyomásának” hatásosságát lágy sóval, tört borssal és timsóval egészíti ki.

A teljesség kedvéért meg kell említeni a nyolcadik könyv, *A külső nyavalyákról* szóló szöveg néhány passzusát. A XVIII. részben *Az apró gyermekek külső és belső közönségesebb nyavalyáiról* értekeznek, és a mi szakmánkat érdeklő témákat is érint, rendkívüli pontossággal. Így bemutatja a csecsemők „ajaka-repedezés, szájfájás-rothadás, foghasadás, békája” címszó alatt a felsorolt betegségek kezelését.

A *Pax Corporis* az első nyomtatott, magyar nyelvű összefoglaló orvosi könyvünk. Ha nem a „mindent tudók” nagyképűségével lapozzuk ezt a tudománytörténeti ritkaságot, hanem kellő alázattal, arra a következtetésre jutunk, hogy a sárga lapok igazságokat, eredményeket, hibákat és tévedéseket is rejtnek, amelyek ismerete nélkül a további haladás elképzelhetetlen lett volna. Mint annyiszor Erdély ínséges esztendeinek reménytelenségében, egymásra talál a humanista orvos, valamint a segítséget váró betege. Ennek a találkozásnak szövege a *Pax Corporis*, ez a tudománytörténeti érték és irodalmi különlegesség. Szípközvetítő színeivel és megmosolyogtató árnyaival, erényeivel és hiányosságaival egy darab itt maradt erdélyi virágos reneszánsz, s miként annak minden megnyilvánulása, ez is népi kultúránk szerves és örök alkotóelemévé vált „erős várunk”.

Hiszem és vallom, hogy ez a bibliofil gyöngyszem a magyar orvoslás Corvinája, addig él, amíg nyelvezetével és tartalmával olvasóit táplálni képes.

Irodalom

- CS. SZABÓ László: *Alkalom. Esszék irodalomról, művészetről*, Gondolat Kiadó, 1982. Budapest.
- DÉZSI Lajos: *Magyar történelmi életrajzok*, Farnklin Társulat Könyvnyomdája, 1898. Budapest.
- FORRAI Judit: *Fejezetek a fogorvoslás és eszközeinek történetéből*, Dental Press 2005. Hungary, Budapest.
- HUSZÁR György: *Magyar fogászat története*. Országos Orvostörténeti Könyvtár, 1965. Budapest.
- HUSZÁR György: *A fogászati prevenció magyar úttörői*. Fogorvosi Szemle, 1986. 79, 2: 38–40.
- IVÁKIEVICZ Dezsőné: *A Pax corporis fogászati vonatkozásai*. Fogorvosi Szemle, 1968. 71: 340–343.
- KÓTAY Pál: *Háromszáz éves a Pax corporis*. Korunk, 1983. XLII, 7: 552–557.
- MAGYARY-KOSSA Gyula: *Magyar Orvosi Emlékek I–IV*. Orvosi Könyvkiadó, 1929–1940. Budapest.
- MATEKOVITS György: *Fogászati személynévlexikon*. Dental Press Hungary, 2007. Budapest.
- PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Pax corporis*. Magvető Kiadó, Magyar Hírmondó, 1984. Budapest, facsimile kiadás.
- SALAMON Henrik: *A magyar stomatológia (fogászat) története. A legrégebb időtől napjainkig*. Magyar Stomatológia Története Kiadóhivatala, 1942 Budapest.
- SZÁLLÁSI Árpád. *Pápai Páriz Ferenc és a Pax animae*. Orvosi Hetillap Horus, 1978, 210–211.